

УДК 37.015.31 : 316.42

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Сергій Товщик

м. Житомир

У статті розглянуто основні теоретичні підходи до феномену соціального виховання, визначення змісту соціального виховання як складової процесу соціалізації особистості. Соціальне виховання визначається як варіативна модель особистісного розвитку індивіда в системі взаємодій соціальних інститутів та окремого суб'єкта соціалізації.

Basic theoretical approaches to the phenomenon of social education, definition of social education content as a component of a process of personality socialization are considered in the article. Social education is defined as a variant model of personal development of an individual in the system of interaction of social institutes and a separate subject of socialization.

Розвиток соціальної педагогіки як галузі науки, виду соціальної практики та професійної соціально-педагогічної діяльності вимагає осмислення й уточнення теоретичних позицій, узагальнення та аналізу існуючого теоретичного й емпіричного досвіду дослідження проблеми соціального виховання в контексті соціалізації, особливостей соціального виховання в конкретних соціальних інститутах із урахуванням вітчизняних традицій і сучасних пріоритетів розвитку суспільства та особистості.

Становлення соціальної педагогіки співпало з періодом переосмислення сутності виховання як соціального феномену і визначення змісту поняття соціального виховання, що опинилося в центрі уваги нової галузі наукового знання.

Сучасний період розвитку соціальної педагогіки можна характеризувати як відновлення досліджень проблеми соціального виховання, цьому сприяли наукові пошуки вчених В. Бочарової, О. Бодальова, Н. Бурої, І. Зверевої, М. Галагузової, А. Мудрика, В. Нікітіна, Л. Нікітіної, В. Семьонова, Г. Філонова, А. Капської, Л. Коваль, А. Малько, Л. Міщик, І. Пінчук, І. Трубавінової, Л. Штефан та ін.

Вихідними для нашого дослідження є положення про суб'єктність індивіда в процесі соціалізації як загального означення процесів розвитку та соціального виховання, положення про соціальне виховання як систему взаємодій індивіда та умов соціокультурного середовища, пріоритетність розвитку індивідуальності особистості та зацікавленість суспільства в створенні соціуму індивідуальностей, залежність функціонування індивіда від суспільства.

Формування і розвиток особистості в суспільстві визначається сукупністю умов соціального існування в дану історичну епоху. Розвиток і виховання відбувається в певних соціальних умовах як взаємодія людини з комплексом взаємодіючих обставин (економічних, політико-правових, соціально-психологічних), до якого входять явища виробництва матеріального життя суспільства та сфери споживання, соціальні інститути, засоби масової комунікації та люди, об'єднані в групи, і який складає певну загальну соціальну ситуацію розвитку особистості, ситуацію соціального виховання особистості в суспільстві. Шляхом взаємодії індивіда та соціальних умов середовища через суспільні відношення в процесі розвитку формується особистість.

Зовнішній (нав'язаний) виховний вплив переломлюється через внутрішній світ особистості, набуваючи індивідуальної форми вираження відповідно до здібностей (рівня розвитку здібностей) особистості, що, власне, є сутнісною характеристикою феномену соціального виховання.

Сучасні соціальні умови висувають до суб'єкта організованої соціалізації (виховання) певні вимоги щодо формування моделей соціальної

поведінки, конструювання персональної системи цінностей у рамках міжособистісної взаємодії, завдяки чому створюється можливість репрезентувати дітям соціально-значимі норми і способи поведінки [8].

Метою статті є теоретичний аналіз наукових підходів дослідників до проблеми вивчення соціального виховання в соціальній педагогіці, розуміння сутності та змісту феномену соціального виховання.

Можна окреслити наступні підходи до визначення його дефініції: ототожнення соціального виховання з вихованням взагалі (Б. Вульф, В. Загв'язинський, О. Мудрик, В. Семьонов) [9], трактування соціального виховання через поняття виховання в аспекті його соціальності (В. Бочарова, Н. Платонов) [10], визначення соціального виховання через поняття допомоги дітям, що мають проблеми із включенням до системи соціального життя [12]. Під соціальним вихованням розуміють цілеспрямований процес формування соціально значущих якостей особистості дитини, необхідних для її успішної соціалізації [12].

Визначаючи соціальне виховання як категорію соціальної педагогіки, необхідно звернути увагу на праці вчених, які займаються вивченням теоретичних проблем соціальної педагогіки, в тому числі питаннями теоретичного змісту соціального виховання: В. Бочарової, О. Мудрика, В. Семьонова, Г. Філонова та ін.[2].

Концепції соціального виховання В. Бочарової, М. Галагузової, А. Мудрика, В. Нікітіна, Л. Нікітіної, В. Семьонова, Г. Філонова розмежовують зміст феномену соціального виховання як:

- виховання підростаючого покоління в соціумі (В. Бочарова, М. Галагузова);

- виховання усіх вікових груп і категорій дітей (А. Мудрик, В. Нікітін).

Є й інші точки зору, проте їх об'єднує ідея акцентування на вихованні його соціальної складової [12]. Деякі дослідники, як-от В. Семьонов, В. Бочарова, Г. Філонов, В. Загв'язинський, І. Іванов та ін. вважають виховання апріорі соціальним, а його результат (засвоєння особистістю

соціально-культурного досвіду, включення індивіда в діяльність і суспільні відношення) реалізацією соціальної функції суспільства [6].

Характеризуючи положення досліджень науковців, які розробляють проблему соціального виховання в соціальній педагогіці, треба відзначити конкретні теоретичні викладки науковців. Так, М. Галагузова соціальне виховання характеризує допомогу в освіті та вихованні дітей, які потребують її в період включення в соціальне життя [5].

Н. Бурая під соціальне виховання окреслює як педагогічно орієнтовану та доцільну систему сприяння особистості в оптимальній реалізації здібностей та можливостей на всіх вікових етапах розвитку людини, в різних сферах мікросередовища особистості з використанням потенціалу всіх суб'єктів виховного процесу [3].

Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебик тлумачать соціальне виховання як систему соціально-педагогічних, культурних, сімейно-побутових та ін. заходів, спрямованих на оволодіння та засвоєння дітьми та молоддю загальнолюдських та спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування у них сталих ціннісних орієнтацій та адекватної соціально спрямованої поведінки [7]. Відзначимо, що характеризується система заходів, а не сукупність впливів.

Л. Мардахаєв соціальним вихованням називає цілеспрямовану виховну діяльність, пов'язану з життєдіяльністю людей у суспільстві, наголошуючи на тому, що дослідження проблеми виховання необхідно розглядати з позицій соціальних інститутів суспільства та соціального фактору індивіда [6].

Соціальне виховання – це створення умов для відносно цілеспрямованого розвитку і духовно-ціннісної орієнтації людини в процесі соціалізації. Ці умови створюються в процесі взаємодії соціальних, групових та індивідуальних суб'єктів у взаємопов'язаних і, водночас, відносно автономних сферах: освіти, організації соціального досвіду, індивідуальної допомоги людині [11, с.35]. А. Мудрик процес соціального виховання

представляє у вигляді схеми: включення індивіда в систему життєдіяльності виховних організацій, накопичення знання та інших елементів соціального досвіду, їх інтеріоризація та екстеріоризація [9]. Соціальне виховання – процес двосторонній: держава як соціальний інститут формулює завдання соціального виховання, створює його інфраструктуру, визначає програму і зміст; передбачає активне вибіркоче сприймання, засвоєння і відтворення в діяльності та спілкуванні важливих і необхідних для соціального існування соціальних якостей та властивостей індивіда. Соціалізуючі виховні інститути виконують у суспільстві інтегральну функцію та функцію соціального контролю. Індивід у цій системі взаємодій не тільки розвивається та виховується, але й постає як індивідуальність, досить часто всупереч нормативному соціальному впливу та вихованню.

Виховання, безперечно, є одним із факторів формування особистості. Якісна своєрідність виховання, на відміну від інших факторів формування особистості (стихійний вплив середовища, процес розвитку) полягає в тому, що суб'єктом виховання свідомо ставиться визначена мета, яка досягається адекватними засобами. Таким чином, виховання є різновидом суспільної взаємодії, в якому люди впливають на інших для цілеспрямованого формування особистості. Процес виховання спрямований на формування соціально-важливих якостей особистості, на створення і розширення кола її відношень із соціальним середовищем – суспільством, людьми, самою собою, на ефективне використання позитивних і послаблення негативних впливів мікросередовища. Виховання не просто функціонує як складова процесу соціалізації, а системою своїх методів, по суті, забезпечує цілеспрямований механізм соціалізації, є керованою і відносно цілеспрямованою соціалізацією. Виходячи з тези, що виховання є однією із функцій суспільства, його можна розглядати як процес соціального формування (соціального розвитку) особистості.

Формування людини як соціальної істоти засобами виховання виявляється не тільки в тому, що, засвоюючи історичний досвід людства,

сучасні способи і засоби діяльності, вона стає культурною, освіченою і вихованою, але й у тому, що внаслідок цього засвоєння вона набуває нових властивостей розвитку, дуже важливих для утворення сенситивних станів. Складне утворення особистості та індивідуальності здійснюється на основі певної сукупності природних властивостей людини як індивіда. При цьому природною основою характеру є темперамент, здібностей – задатки, інтересів та мотивації поведінки – структура органічних потреб. Існує загальний генетичний порядок, що визначає виникнення в процесі соціального формування особистості складних утворень індивідуальності [1, с.25]. Згідно з Б. Ананьєвим, у становленні і розвитку особистості визначну роль відіграють соціальні відношення: економічні, політичні, правові та ін. Сукупність цих відношень виступає для особистості системою соціальних очікувань, вимог, норм, обмежень, а також полем можливостей та альтернатив. Соціальне формування індивіда не обмежується формуванням особистості – суб'єкта соціальної поведінки (комунікації); це також процес становлення людини як суб'єкта пізнання і діяльності [1].

Висновки з аналізу наукових джерел стосовно природи і сутності виховання свідчать, що складовими частинами поведінки людини є біологічні та соціальні особливості й умови росту її організму. Біологічний фактор визначає собою той базис, за межі якого організм вийти не в змозі і над яким надбудовується система набутих соціальних реакцій. Виховання визначається як умова пристосування спадкового досвіду до даного соціального середовища. Виховання здійснює соціальний відбір «зовнішньої особистості», із людини як біотипу воно формує людину як соціотип із безлічі можливостей, закладених в дитині, надаючи можливість здійснитися лише одній, реалізація якої в діяльності, спілкуванні та самосвідомості забезпечить створення суспільства індивідуальностей.

На основі осмислення сутності соціального процесу виховання і розвитку нами запропоновано визначення поняття «соціальний розвиток особистості» – це результат кількісних і якісних змін внаслідок набуття

особистістю соціального статусу, засвоєння і сприйняття сукупності соціальних норм, накопичення соціального досвіду і вироблення ціннісних ставлень до дійсності, які формуються під впливом соціуму, саморегуляції поведінки, виявляються у різних видах діяльності та визначають якість виконання соціальних ролей.

Розвиток індивіда як соціальної істоти, тобто соціальний розвиток від індивіда до особистості під впливом виховання передусім детермінується особливим, специфічним для кожного вікового періоду розвитку виключним, єдиним і неповторним відношенням між суб'єктом розвитку і зовнішньою соціальною дійсністю. Це відношення Л. Виготський називає соціальною ситуацією розвитку [4, с.903]. Соціальна ситуація розвитку являє собою висхідний момент усіх динамічних змін, що проходять у розвитку протягом кожного вікового періоду. Вона цілком і повністю визначає ті форми і той шлях, йдучи яким дитина набуває нових властивостей особистості, засвоюючи їх із соціальної дійсності як із основного джерела розвитку, той шлях, на якому соціальне стає індивідуальним. Соціальна ситуація розвитку, специфічна для кожного етапу розвитку (віку) закономірно визначає “образ життя”, або його соціальне буття.

Взаємозв'язок виховання і розвитку – вияв взаємозв'язку соціального та індивідуального в розвитку індивіда.

Підхід до розвитку як до сукупності взаємодіючих процесів – природних, культурних, соціальних, є таким, що визначає характер, зміст і результат соціалізації. Розвиток людини – це процес становлення її особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, соціальних і природних факторів. Згідно з діалектико-матеріалістичної концепції, розвиток індивіда (онтогенез) являє собою процес кількісних і якісних змін, що закономірно проходять в анатомо-фізіологічній та соціально-психологічній будові організму людини. Особистість людини – результат дії і взаємодії різноманітних факторів. Одні з них діють більш-менш незалежно від волі і свідомості людей. До них належать біологічна природа людини, суспільні

відношення, спосіб життя, умови мікросередовища. Інші – передбачають організований розвиток. Разом ці фактори забезпечують формування особистості людини. Отже, формування особистості людини – це процес її становлення у суспільстві під впливом численних факторів, природних і соціальних, зовнішніх та внутрішніх, стихійних та організованих. Термін «формування особистості» (соціальний розвиток) містить у собі компонент активності самого індивіда як суб'єкта у цьому процесі. Суспільство формує, надає форми майбутньому суб'єкту діяльності і спілкування, воно обмежує усі форми поведінки і мислення, нормує і спрямовує їх розвиток у необхідному контексті конкретних соціальних обставинах. У понятті «розвиток» фіксується процес поетапного проходження особистістю, що формується, окремих стадій розвитку як еволюційного ускладнення індивідуальної організації індивіда, підкреслюється накопичення і закріплення властивостей, характерних для особистості на певному етапі її становлення. Тому погоджуємося із твердженням В. Москаленко [8] про необхідність зміни адаптивної методології дослідження та організації соціального виховання – спрямованого впливу лише суспільства на індивіда в процесі розвитку, на культурно-діяльнісну концепцію соціалізації і виховання як її структурного елементу – організованої соціалізації та саморозвитку особистості.

Перспективу подальших досліджень проблеми соціального виховання в сучасних умовах розвитку суспільства бачимо в переосмисленні виховних цілей суспільства в напрямку розширення варіативності особистісного розвитку індивіда в системі взаємодій соціальних інститутів та окремого суб'єкта соціалізації, враховуючи те, що прогресивний розвиток суспільства передбачає дедалі більшого визнання кожної людини як співучасника виховного процесу.

Література та джерела

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2002. – 288 с. – (Серия «Мастера психологии»).

2. Бочарова В. Г. Социальная педагогика: диалог науки и практики / В. Г. Бочарова // Педагогика. – 2003. – № 9. – С. 3–9.
3. Бурая Н. П. Соціальна робота : [навч. посібник] / Н. П. Бурая. – Харьков : Ун-т внутрішніх справ, 1996. – 104 с.
4. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский . – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 1008 с.
5. Галагузова М. А. Категориально-понятийные проблемы социальной педагогики / М. А. Галагузова // Понятийный аппарат педагогики и образования : сб. научных трудов / [отв. ред. М. А. Галагузова]. – Екатеринбург : Изд-во «СВ-96», 1998. – Вып. 3. – С. 7–33.
6. Дмитренко Т. О. Методологічні основи соціальної педагогіки / Т. Дмитренко, К. Яресько. – Харьков : Крок, 2003. – 32 с.
7. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка / Соціальна робота : [навч. посібник] / Коваль Л.Г., Зверева І.А., Хлебик С.Р. – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
8. Москаленко В. Проблема виховання в контексті соціалізації / В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2005. – № 2 (10). – С. 3–17.
9. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику / Мудрик А. В. – М., 1997. – 230 с.
10. Основы социальной педагогики [текст] : [учеб. пособие] / Н. М. Платонова. – СПб. : Изд-во ун-та, 1997. – 118 с.
11. Середюк О. Змістовий аналіз соціального виховання учнів як педагогічна проблема / О. Середюк // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2006. – № 3. – С. 32–37.
12. Социальная педагогика : курс лекций / [под общей ред. М. А. Галагузовой]. – М. : Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000. – 416 с.